

de andere kant had de staat de schadeclaims van Amsterdam en de waterschappen misschien wel gehonoreerd.

Een heel andere vraag is of staatsaanleg destijds ook politiek mogelijk zou zijn geweest. Gegeven de politieke verhoudingen was het op dat moment bijna onmogelijk om een dergelijke wet door het parlement te loodsen. In ieder geval zou dat tot ernstige vertraging hebben geleid.

Mijn slotsom is dat ieder die als beleidsmaker op de ministeries of als manager bij het bedrijfsleven met dit soort projecten wordt geconfronteerd of in de beleidsmatige aspecten van de kanaalaanleg is geïnteresseerd dit proefschrift zou moeten lezen.

Ruud Filarski

M. Schwegman, *Maria Montessori 1870-1952. Kind van haar tijd, vrouw van de wereld* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 1999, 256 blz., ISBN 90 5356 300 8); H. Leenders, *Montessori en fascistisch Italië. Een receptiegeschiedenis* (Dissertatie Universiteit Utrecht 1999; Baarn: Intro, 1999, 212 blz., ISBN 90 5574 222 8).

Deze twee boeken zijn bij mij veel te lang op een stapel 'nog te lezen' blijven liggen, maar gelukkig is er door de pedagogische en historische vakpers al ruim aandacht aan beide publicaties besteed. Het lijkt dus niet echt meer nodig om ze hier te signaleren opdat ze niet aan de aandacht van de *BMGN*-lezer zouden ontsnappen. Hoewel het in beide gevallen gaat om oorspronkelijke, gedegen en boeiende academische verhandelingen, is de relevantie van de behandelde onderwerpen voor de vaderlandse geschiedenis betrekkelijk gering. Leenders analyseert de strategische en ideologische manoeuvres van Montessori en de haren tussen grofweg 1925 en 1935 in de Italiaanse politieke arena en de Italiaanse reacties daarop. Schwegman schrijft een internationaal heldinnenverhaal, waarvan eveneens in 1999 terecht een Italiaanse versie verscheen. De relatie van Montessori met Nederland, waar zij en haar organisatie uiteindelijk een toevlucht vonden, komt alleen in het slothoofdstuk ter sprake. Vanwege de kwaliteit van beide boeken en de blijvende invloed van de hoofdpersoon in de Nederlandse onderwijsgeschiedenis verdienen ze nochtans in dit tijdschrift een — late — bespreking.

Vanaf Montessori's eerste bezoek hier te lande in 1914 zijn tal van scholen opgericht die zich expliciet op de pedagogische richtlijnen van de Italiaanse genees- en onderwijskundige baseeren. In 1923 weet ze zelfs persoonlijk de Nederlandse onderwijsminister ertoe te brengen ten behoeve van het montessorionderwijs een wettelijke dispensatiemogelijkheid te creëren inzake de subsidievoorwaarde dat onderwijs volgens een bepaald vakkenrooster gegeven dient te worden. De vraag hoe en waarom de montessorimethode en -beweging juist in Nederland zo goed aansloegen en aanslaan, maar ook steeds kritisch bejegend zijn, verdient mijns inziens apart onderzoek. Aanvankelijk betrof het vooral instellingen voor kleuteropvang en -onderwijs, maar ook lagere en zelfs middelbare scholen afficheerden en afficheerden zich als montessorischool. Opvoedkundig gezien, ging het Montessori met name om het centraal stellen van de kinderlijke ontwikkeling. Zoals Leenders — door het met acribie collationeren van opeenvolgende edities van Montessori's geschriften — op voorbeeldige wijze laat zien, gaf de 'Dottoressa' vooral in het begin hoog op van het experimenteel gehalte van haar theoriën over de normale kinderlijke ontwikkeling. Verwijzingen naar vele zorgvuldige observaties, wetenschappelijke proefnemingen, biologie, geneeskunde, darwinisme waren niet van de lucht, maar kwamen haar onvoorzien op veelvuldige verwijten van positivisme en sciëntisme te staan.

Hoewel ze in reactie hierop de exacte pretenties gaandeweg liet varen, heeft ze nimmer afstand gedaan van de kern van haar tamelijk biologistische visie op de normale kinderlijke ontwikkeling en het haars inziens normatieve karakter van die ontwikkeling. Onderwijs en opvoeding in montessoriaanse zin dienen volgend te zijn. Een montessorileidster moet goed kunnen kijken en moet op het juiste moment het juiste materiaal aanbieden, waarmee elk kind de ontwikkelingsstappen zal zetten waar het zelf op dat moment aan toe is.

Door deze pedocentrische inslag heeft het montessorisysteem zich altijd kunnen beroepen op het belang van het kind en zich kunnen beroemen op een optimale vrijheid voor de leerling. Apostaten en andere critici hebben daarentegen van meet af aan gewezen op het rigide karakter van de methode, de orthodoxie van de doorsnee montessoriaanhang, de gedwongen winkle-nering inzake de verplichte originele materialen en de najverige bewaking van 'de methode' door Montessori zelf en haar aanhang.

Het proefschrift van Leenders maakt inderdaad duidelijk dat de montessorimethode in hoge mate een formele onderwijskundige visie is. Dit wil zeggen dat er voorschriften zijn over leermiddelen, omgeving en begeleiding, maar niet over de inhoud van wat er geleerd moet worden (noch over aard en betekenis van de pedagogische relatie, zou ik daaraan toevoegen). Doordat Montessori zich louter concentreerde op de vorm, kon ze geen principiële bedenkingen koesteren tegen de aanwending van haar methode door de Italiaanse fascist, zo betoogt Leenders. Sterker nog: Montessori heeft zich op allerlei manieren beijverd om het fascistisch regime te doen kiezen voor haar methode als de nationale, in het buitenland bewonderde, typisch Italiaanse onderwijsaanpak. Nogal omstandig laat Leenders zien dat Montessori niet alleen veel lobbyde en Mussolini masseerde, maar er ook niet voor terugschrok om in geschrifte uit te leggen hoezeer juist haar methode zou bijdragen aan de realisering van fascistische idealen en zelfs accentverschuivingen in enkele van haar centrale concepten in de richting van de fascistische pedagogiek gedoogde om maar politiek succes te kunnen boeken.

De reikwijdte van het boek van Leenders is beperkt en opzet en toon zijn nogal schoolmeesterig. Maar het is een ambachtelijk stukje geschiedschrijving en haar conclusies zijn alleszins belangwekkend voor geïnteresseerden in de geschiedenis hetzij van het Italiaans fascisme, hetzij van onderwijsvernieuwing. De levensbeschrijving door Schwegman is iets heel anders. Het is een geslaagde biografie: goed geschreven, adequaat geïllustreerd, op oorspronkelijk onderzoek gebaseerd, kritisch maar toch respectvol, een goed evenwicht vindend tussen aandacht voor uniciteit en sensatie enerzijds en relevantie en context anderzijds. Een interessant en mooi uitgevoerde leesboek.

Het is natuurlijk niet moeilijk om in zo'n beknopte en een zo sterk door theoretische preoccupaties van de auteur gestuurde biografie lacunes aan te wijzen. Zo vind ik dat Schwegman het vroege leven van Montessori wel goed positioneert tegen de achtergrond van vrouwenemancipatie en Italiaanse eenwording, maar onvoldoende zicht heeft op het Europese psychologische en opvoedkundige klimaat rond 1900. Als men bijvoorbeeld acht slaat op al het kindvriendelijke getheoretiseer en geobserveer in die tijd onder invloed van rousseauïsme, kinderstudies en het romantiseren over 'de eeuw van het kind' door de Zweedse pedagoge en feministe Ellen Key en consorten, dan kan men moeilijk volhouden dat Maria Montessori zo uitzonderlijk was in het kiezen van het perspectief van het kind. Volgens Schwegman was eind negentiende eeuw 'het idee ondenkbaar dat het initiatief in het opvoedingsproces bij het kind zou liggen.' (16) Wie het vooruitstrevend pedagogisch vertoog van die tijd kent, weet dat in sommige kringen welhaast het omgekeerde het geval was.

Ik onthoud me van verder gevit. Wel lijkt het me van belang mijn leeservaring mee te delen dat Schwegman niet erg analytisch (Leenders' fort), maar nogal associatief en speculatief re-

deneert, waardoor vergelijkingen en verbanden die ze aanbiedt, niet altijd vermogen te overtuigen. Met name over de decennia voor Montessori's doorbraak is niet veel bekend, wat Schwegman probeert te compenseren met gissingen en gewichtig getheoretiseer. Maar het is echt een leuk leesboek.

Johan Sturm

C. U. Ariëns Kappers, *Reiziger in breinen. Herinneringen van een hersenonderzoeker*, F. van Kolfshoten, ed. (Amsterdam, Antwerpen: Uitgeverij L. J. Veen, 2001, 253 blz., ISBN 90 204 5703 9).

In *Waarom het leven sneller gaat als je ouder wordt. Over het autobiografische geheugen* (2001) beschrijft de Groningse psycholoog Douwe Draaisma het zogenaamde 'reminiscentie-effect': vanaf een jaar of zestig kunnen mensen zich vooral gebeurtenissen van rond hun twintigste levensjaar zeer gedetailleerd herinneren, zo illustreert hij onder andere met autobiografieën waarin de meeste pagina's besteed zijn aan herinneringen aan de jeugd en vroege volwassenheid: herinneringen die identiteitsvormend zijn.

Ik moest hier aan denken tijdens het lezen van *Reiziger in breinen* van de hersenonderzoeker Cornelius Ubbo Ariëns Kappers. Ariëns Kappers schrijft zijn autobiografie als hij de zestig reeds gepasseerd is, in de jaren veertig van de twintigste eeuw. Twee gebeurtenissen zetten hem aan tot het schrijven over zijn verleden: de dood van zijn moeder en de oorlogstijd. Het is begrijpelijk — zo schrijft de neuroloog — dat men in deze periode 'terugdenkt aan een tijd van vrede en normale ontwikkeling' waarin men vrij kon reizen (11). Het schrijven van memoires bieden hem de mogelijkheid te reizen zonder paspoort, terug in de tijd. Genoeg tijd om zijn autobiografie af te ronden heeft Ariëns Kappers echter niet: in 1946 sterft hij op 68-jarige leeftijd. In het voorwoord wordt hij door prof. dr. Swaab en dr. Hofman van het Nederlands Instituut voor hersenonderzoek als grondlegger van het Nederlandse hersenonderzoek getypeerd.

De herinneringen, geredigeerd door wetenschapsjournalist Frank van Kolfschooten, zijn chronologisch geordend. De eerste twee en langste hoofdstukken staan, overeenkomstig het reminiscentie-effect, geheel in het teken van jeugdherinneringen: Ariëns Kappers schetst de indrukwekkende apotheek van zijn opa (een 'toverkeuken'), de wetenschappelijke loopbanen van zijn voorvaders en strooit met namen van mensen uit zijn HBS- en studententijd die het later in de maatschappij ver zouden schoppen. Vermeldenswaard is de anekdote die hem in zijn latere hoedanigheid van hoogleraar en docent wellicht gevormd heeft: tijdens het klinisch kandidaatsexamen geneeskunde zag hij een dwarsdoorsnede van het ruggenmerg aan voor eierstokken. Toch liet zijn hoogleraar Van Rees hem slagen. Een goede zet, in retrospectief gezien.

De daaropvolgende hoofdstukken zijn aaneenrijgingen van reizen, ontmoetingen met befaamde (inter)nationale wetenschappers en lezingen aan kerkgemeentes, universiteiten en gevangenissen. Verfrissend aan deze opsommingen is zijn zelfrelativerend vermogen: zo haalt hij aan hoe hij eens een doodstil doopsgezind publiek in hun kerk toesprak over de relatie tussen geloof en wetenschap en oprecht dacht hen zeer geboeid te hebben: ze zwegen immers zo massaal. Later kreeg hij te horen dat men er niets van begrepen had.

Ariëns Kappers komt in zijn autobiografie naar voren als een breed geïnteresseerd, geëngageerd, open en energiek man met voor zijn tijd uitgesproken moderne opvattingen: zo gaat hij